

Ikke alt, der glimter, er guld... og dog – Replik om Gudum/Guldum Høje ved Janderup

Af Michael Lerche Nielsen

I artiklen *Guldvognen fra Janderup – et bronzealderfund i nyt lys*, Fra Ribe Amt 2018, analyserer Dorthe Haahr Kristiansen en række gamle bronzealderfund fra en for længst sløjfet højgruppe vest for Varde. Mest bemærkelsesværdigt var en såkaldt stanghovednål, hvis lighed med en tværstang, aksel og to hjul har ført tankerne hen på den »guldvogn«, som spøger i litteraturen om stedet. Selvom der ikke er tale om en sydvestjysk pendant til solvognen fra Trundholm Mose i Odsherred, er der bestemt tale om en interessant arkæologisk lokalitet fra perioden 800–500 f.Kr.

Sidst i artiklen inddrages navnet på højene under overskriften Gudum Høje. Forfatteren er stødt på en række skiftende skrivemåder i de ældre kilder: Gullum, Guldum eller Gudum Høje, og hun konkluderer: *Trods de mange forskellige skriveformer, hvoraf Gudum Høje bare er én, må de alle have afsæt i selvsamme, meget gamle stednavn, der rummer nogle yderst interessante aspekter. Der er sandsynligvis tale om en bosættelse fra jernalderen, som blev grundlagt for måske 1500 år siden. Navnets betydning kan være »Stedet, hvor guderne hører hjemme«, altså et af de sjældne sakrale navne. Gudum Høje, eller hvad lokaliteten ellers er blevet kaldt gennem tiden, giver os et glimt af den gamle, hedenske gudetrol.*¹

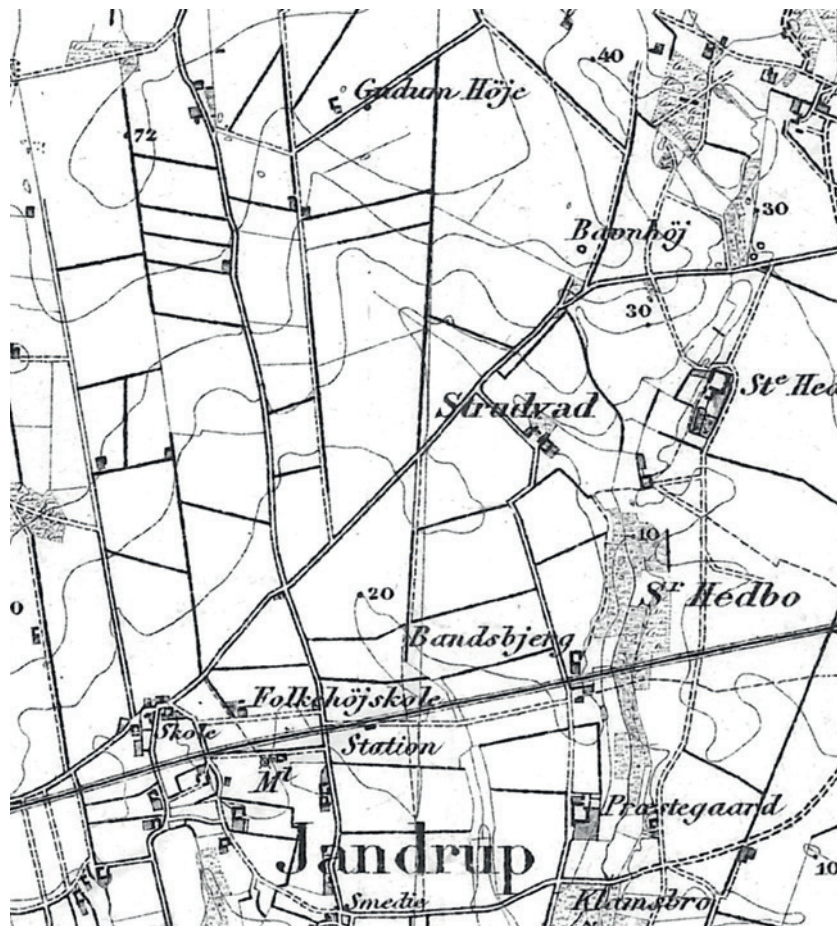
Desværre snubler artiklen på dette punkt, for navneformen Gudum Høje må ud fra en

navnefaglig analyse karakteriseres som en forvanskning af navnet Guldum Høje. Og dette navn er næppe et gammelt bebyggelsesnavn, men vidner snarere om fund af ædelmetal på stedet i ældre tid.

Formålet med denne replik er todelt. For det første er navneformerne på de officielle kort ikke altid korrekte, og der må advares mod at være unødigt autoritetstro. For det andet kan eksemplet med Gudum Høje/Guldum Høje illustrere, hvordan forskelligartede kildeformer må afvejes og bedømmes ad sprogvidenskabelig vej. Det forhold sig absolut ikke sådan, at de overleverede kildeformer giver frit valg i forhold til fortolkningen. Hver kildeform kræver analyse og forklaring, og de kildeformer, der må vurderes som sekundære, skal herefter frasorteres i tolkningsarbejdet. Navneforskningen er på dette punkt helt afhængig af pålidelige, lokale optegnelser og udtaleformer samt i bredere forstand lokal stedkundskab.

Atlasbladets Gudum Høje

Navneformen Gudum Høje genfindes på det såkaldte atlasblad over Varde og omegn i målestokken 1:40.000, som blev opmålt i årene 1869–1879, se side 82. Navnet optræder som fælles navn for et område med nyere, udparcellerede gårde. Det er påfal-

Detalje med Gudum Høje fra Generalstabens Atlasblad fra 1870erne for Varde og omegn.

Kortet anvender forskellig skriftstørrelse til at angive størrelsen af bebyggelserne eller områdenavne. Gudum Høje har samme størrelse som gravhøjen Bavnhøj og enkeltgården Brandsbjerg. Strudvad og Sdr. Hedbo skrives med større skrift, fordi de opfattes som områdenavne. Sognebyen Janderup – og en samling af gårde og huse uden for det viste kortudsnit, Nr. Hedbo, har den største skrifttype.

Bemærk den runde signatur for gravhøjen lige ved vejen under Gudum Høje samt en anden gravhøj markeret på marken nord for vejen.

dende, at navnet hverken genfindes på de samtidige generalstabskort, de såkaldt høje målebordsblade, trykt i perioden 1866–1899, eller de velkendte, geodætiske kort, de såkaldt lave målebordsblade, trykt i perioden 1901–1971. Begge kortserier er i målestok 1:20.000 og dermed dobbelt så detaljerede som atlasbladet. Først på de tre udgaver af 4 cm-kortserien i målestok 1:25.000

fra anden halvdel af 1900-tallet genfindes gårdnavnet Guldumhøj.²

Formen Gudum Høje på atlasbladet er med stor sikkerhed en skrivefejl opstået et sted i processen fra det såkaldte guidekorps' optegnelser i felten til skrivebordene på Generalstabens kontor i København. Guidekorpsset var en militær enhed, som stod for dataindsamling, opmåling og udarbejdelse

af pålidelige kort til militære formål i perioden 1809–1928. En vigtig del af arbejdet bestod i besigtigelser og opmålinger i felten. Generalstabskortene ændrede efter oprettelsen af Geodætisk Institut i 1928 navn til de geodætiske kort, og de blev fremstillet frem til 1988.³

Som sagt optræder der undertiden fejl i kortenes stednavneformer. I nogle tilfælde skyldes fejlskrivningerne sammenblanding med andre, mere kendte navne. Andre gange har optegnerne fejlløst eller misforstået den lokale dialekt og har omsat den til en forkert rigsdansk form.

Folkemindeforskeren Evald Tang Kristensen (1843–1929) interesserede sig også for stednavne, idet de dels indgår i folkesagnene, dels mere generelt udgør en vigtig del af den lokale og nationale kulturarv. Tang Kristensen var flere gange ude med kritik af navneformer på generalstabskortene, fx i erindringerne fra 1887, hvor kritikken dog er lagt i munden på en seminariekammerat, Christian Christensen, lærer i Handest syd for Hobro, som han besøgte. I citatet omtaler Tang Kristensen lidt forvirrende studiekammeratens navn stavet med K-:

Kristensen [...] kritiserede Generalstabens Kort og sagde, at mange af de Guider, der var blevne sendt omkring for at foretage Opmaalinger, ikke gjorde sig Umage nok for at faa fat paa de rigtige Stednavne og mangen Gang helt misforstod. Nu gjaldt det endda om paa de Kort at faa Navnene rigtig opgivet. Af saadanne misforstaaede Navne der fra Egnen, som han havde lagt Mærke til, nævnede han Galehøj i Steden for Galgehøj, Urinhøj i Steden for Pishøj (det Navn har nok ikke været fint nok og skulde da gjøres mere anstændigt), Kvindehøj for Kvæen-

*høj. Dette sidste Navn syntes mig særlig graverende.*⁴

Tang Kristensen tog aktivt del i datidens drøftelser om stednavnenes indsamling og retskrivning, den såkaldte »Stednavnesag«. Særligt fra hans tid i Vejle, dvs. fra 1897 til han døde i 1929, foreligger der en hel del avisskriverier og stednavneoptegnelser fra hans hånd.⁵

Den skriftlige overlevering

Højene ved Janderup omtales første gang i sognepræst Hans Pedersøns præsteindberetning fra 1638 eller 1639 til Ole Worm. I denne *Antegnelse paa huis* [dvs. hvilke] *høye, dale, saavel kircker, byer, eenistegaarde, som findes i Jandrup oc Billom sogner i Varde herridt nævnes 6 sma høye, kaldis Gullumhøye.*⁶

Næste omtale af højene findes i forarbejderne 1681–1683 til Christian Vs matrikel, der populært, men lidt indforstået benævnes Markbøgerne. I Markbogen for Janderup sogn og by fra 1683 optræder en ager, som flere steder er skrevet *Skullum Høye*.⁷ Allerede i samtiden må man være blevet opmærksom på skrivefejlen, for *Skullum* er i oversigten over agrenes navne, opslag 4, rettet til *Gullum*. Fejl af denne art i markbøgerne er heller ikke usædvanlige. De fremkom typisk på grund af medarbejdernes ringe lokale sprogforståelse eller som simple fejllæsninger i forbindelse med renskriftarbejdet.

Den tredje kildeform findes i en præsteindberetning fra Janderup 1754, som citeres i Erich Pontoppidans Danske Atlas: *Norden for Strudvad ligge 7 Høie, kaldte Guddom Høie, hvoraf én nu er bortført, som holdt over 500 Læs Jord*⁸ Samme dokument refereres lidt

anderledes af Carl Lindberg Nielsen i Fra Ribe Amt 1947 samt af Dorthé Haahr Kristiansen Fra Ribe Amt 2018. Begge har vist oversat, at historikeren og specialisten i sydvestjyske forhold Oluf Nielsen i 1866–1867 har trykt et referat af præsteindberetningen, hvor han samtidig slog fast, at stednavnet *intet har med hedenske Guder at gøre*.⁹

Dialektoptegnelser

Den skriftlige overlevering af navnet kan suppleres med tre dialektoptegnelser fra 1900-tallet i Stednavneudvalgets Arkiv, som opbevares på Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab på Københavns Universitet.

Ældst er en optegnelse over marknavne i Janderup fra 1929, som indgår i Stednavne-

Skolelærer Niels Christian Niensens indberetning af 137 navne og navneforklaringer fra Janderup Sogn indsendt til Stednavneudvalget i 1929, nu i Stednavneudvalgets arkiv, Københavns Universitet. I følgeskrivelsen dateret Janderup Skole 30. november 1929 skriver lærer N. Chr. Nielsen: Efter at Sagen har været drøftet ved forskellige Lejligheder, saa mange har forstaaet Sagens Betydning, indkaldtes til et Møde, hvortil en hel Del fra Sognets forskellige Dele var mødt, baade gamle og unge – og vi fik medfølgende Navne optegnet. En Del havde Meddelelserne optegnet forinden. Jeg blev udset til at skrive Navnene op, men da jeg ikke har kendt Lydskrift, vil Resultatet i den Henseende sandsynligvis være meget mangelfuldt. Jeg haaber dog, at Stednavneudvalget kan finde Mening deri. De fleste Navne er vel nok Marknavne; gamle er de, men mange bruges dog endnu ikke alene af Ejeren men ogsaa af dem, der kender Gaardene i Sognet. Enkelte er selvfølgelig af nyere Oprindelse. Gaardnavne har vi ikke mange af.

udvalgets samling af skolelærerindberetninger fra 1920'erne. Udvalget rundsendte oplæbede kort med fortrykte skemaer til indførelse af navne, samt en instruks til at nedfælde navnene med primitiv lydskrift.

I Janderup tilfaldt opgaven den nytiltrådte førstelærer Niels Christian Nielsen, som formentlig endnu huskes i sognet, hvor han var lærer fra 1925 og helt frem til 1963. Nielsen noterede udtaleformen [gudum-^hhyw'] og normaliserede navnet som Gudumhøje, der blev tildelt løbenummer

STEDNAVNEOPTEGNELSEN

Fortegnelse over Stednavne

Janderup Sogn, Ribe Herred, Ribe Amt

Sogn (*2572*) Herred, *Ribe* Amt

Optegnet Aar *1929* af (Navn) _____ (Stilling) _____ (Adresse) _____

Indsendes efter endt Optegnelse til Stednavneudvalget, Tejhusgade 9, København K.

Nr.	Lydskrift	Skriftsprog	Bemærkninger
1.	pø'skjøn	Pøskjøn	Der staaet Jørl. Gårdsted
2.	gø'nd'avn	Gønd'avn	
3.	jan'rup d'el	Janderup Dale	o'lyst eller Pøskjøn
4.	kwoln	Kvøl	Kj. Landv. i Janderup
5.	ka'sil'aur	Keslaga	Markstov
6.	kwain'ing	Kvaining	do
7.	sl'aur h'w	Sør. Høj	do
8.	l'el	do	do
9.	pø's kwoln	Pøskjøn	Langdrag - stak i Brand
10.	kwain'ing	Kvaining	do med endeløst udtryk, og
11.	gø'nd'avn	Gønd'avn	do med endeløst udtryk, og
12.	h'w'g'aur	Høvg'aur	do med endeløst udtryk, og
13.	kwain'ing	Kvaining	do med endeløst udtryk, og
14.	kwain'ing	Kvaining	do med endeløst udtryk, og
15.	kwain'ing	Kvaining	do med endeløst udtryk, og
16.	kwain'ing	Kvaining	do med endeløst udtryk, og
17.	kwain'ing	Kvaining	do med endeløst udtryk, og
18.	kwain'ing	Kvaining	do med endeløst udtryk, og
19.	kwain'ing	Kvaining	do med endeløst udtryk, og
20.	kwain'ing	Kvaining	do med endeløst udtryk, og
21.	kwain'ing	Kvaining	do med endeløst udtryk, og
22.	kwain'ing	Kvaining	do med endeløst udtryk, og
23.	kwain'ing	Kvaining	do med endeløst udtryk, og
24.	kwain'ing	Kvaining	do med endeløst udtryk, og
25.	kwain'ing	Kvaining	do med endeløst udtryk, og
26.	kwain'ing	Kvaining	do med endeløst udtryk, og
27.	kwain'ing	Kvaining	do med endeløst udtryk, og
28.	kwain'ing	Kvaining	do med endeløst udtryk, og
29.	kwain'ing	Kvaining	do med endeløst udtryk, og

22.	po'hyw	Pæshøj.	
23.	brønnav	Brønnum	do
24.	hvidsing'awt	Hviddingagre. ² Vidjagre	Maaske af træer uden blå
25.	gudum'hyw'	Gudumhøje.	
26.	a Bjær'	Bjergst.	Højedrag
27.	krø'gawt	Krøgetagre	Markplau - lidt uregelmæssig
28.	ka'd'revl	Kåb'revel	Markstrimmel og Polygale længe Kirkevejen!
29.	a remor	Remmerne.	ring jord

Detalje fra indberetningen 1929 med Gudum¹hyw' – Gudumhøje som nummer 25 på listen. De omkringstående navne er forsøgt forklaret. Nummer 27 Krøgetagre er rigtigt tolket, mens nummer 24 Hviddingagre sigter til et hvidt og sandet agerstykke, ikke som foreslået til trænavnet vidje (pil).

25 på listen, se side 84 og 85. Den første, lodrette apostrof markerer trykket i navnet – her efterledstryk. Den afsluttende apostrof markerer, at det drejer sig om flertalsformen *-høje*.

Den form, skolelæreren har optegnet repræsenterer, en såkaldt »læseudtale«. Termen læseudtale betyder i denne sammenhæng, at skriftsproget og obligatorisk skolegang har påvirket udtalen. Formen, som skolelæreren noterede i 1929, kan, hvis han da ikke er kommet til at skrive "d" i stedet for tegnet for blødt d »ð«, – han har rettet flere steder i optegnelsen – forklares som en yngre, jysk læseudtale. Afdøde sprogprofessor Aage Hansen skrev for et halvt århundrede siden om »rigsmålstalende jyder«¹⁰, der udtaler ord som *lydig*, *modig*, *smidig*, *tydelig* med hårdt d. Læreren kan have noteret en lignende læseudtale af Gudum i 1929, men den må ikke desto mindre afskrives som sekundær i forhold til tolkningen af navnet.

Fra 1960'erne findes feltoptegnelser i Janderup fra to garvede dialektoptegnere. Formerne gengives her i let simplificeret lydskrift. Optegnelsen fra 1962 er udført som studenterarbejde af Preben Meulengracht Sørensen (1940–2001), som siden blev en fremtrædende sagaforsker ved Aarhus Universitet. Den anden optegnelse fra 1967 er foretaget af den meget aktive dialektoptegner og redaktør for Ømålsordbogen Kristen Møller (1897–1987).

1962-optegnelsen har [gʊlɔm¹hyw'] med normaliseringen Gudumhøje. Tegnet »j« benyttes til at markere et »l« med j-klang – lidt som i dyrenavnet *elg*. I 1967 anføres både udtaleformen [gãlɔm¹hyw'] også formen [gãðɔm¹hyw'], hvor »ð« betegner det bløde d i rigsdansk *mad*, *gade* mv. Den sidstnævnte form modsvarer atlasbladets Gudum Høje, og udtaleformerne er da også nedskrevet i forbindelse med Kristen Møllers afsluttende gennemgang i 1967 af *Kortets navne* med de lokalkendte informanter. En

af de lokale meddelere, Kræ Riber, er formentlig stadig kendt af mange i lokalområdet.

Udtaleformerne med »j« er vigtige, fordi de to optegnere ikke har kendt til den ældre skriftlige overlevering af navnet som Gulum Høje. I den klassiske sydvestjyske dialekt modsvarer »j« ældre dansk »ld« som i ordet *guld*. Som nævnt ovenfor afspejler de optegnede former med »ð« det bløde d i rigsdansk udtale i blandt andet ordet *gud*, men denne udtale er ikke genuin for sydvestjysk, hvor det gammeldanske bløde d ligesom i hovedparten af de jyske dialekter bliver udtalt *j*, således at fx *mad*, *gade* hedder [maj] og [gaj']. Udtaleproblematikken kan illustreres med sognenavnet Gudum mellem Struer og Lemvig, der udtales [guj'm].¹¹

De to optegnede former med »ð« må derfor repræsentere rigsmålsprægede læseudtaler af kortets navn, og de må fraskrives tolkningsmæssig betydning.

Den sprogvidenskabelige afskrivning af navneformen Gudum Høje repræsenterer det, der inden for navneforskningen ofte benævnes »udsporede former«. Men dertil kommer også en filologisk og kildekritisk vurdering af fejltypen: det er ulige lettere at forklare, hvorledes Guldum som følge af en sjuskefejl har mistet et »l« i dele af den skriftlige overlevering, end at forklare, hvorledes et uoprindeligt »l« uden grund skulle dukke op i flere af hinanden uafhængige skriftformer og dialektoptegnelser. Kildekritisk taler man med en fin term om *lectio difficilior potior*, dvs. princippet om, at den

Hovedmedd.
 Kristian Riber ca. 70 år
 Andreas ^{Kjeldsen} Galgøsen Kerup 75 år
 Gunnar Bernesen 58 år
 Sogneråd/Sogneråd, bh. P. Nielsen ca. 70 år

Listen over lokale meddelere i Kresten Møllers stednavneoptegnelse fra Janderup 1967. Stednavneudvalgets arkiv, Københavns Universitet.

Optegneren fra 1929 heres N.P. Nielsen er født i Havnings
 med Ringkøbing og var først heres i Børge, for ham kom til
 Janderup

Afskrift fra Guideoptegnelse i Janderup 1955, hvor det ses, at Guldumhøje er med på listen af gårdnavne. Bemærk, at optegneren – guiden – har fundet navnet Aavemestergaarden så interessant, at han har medtaget forklaringen. Orgel- eller ældre dansk orvemester er medtaget i Ordbog over det danske Sprog, men ikke i Feilbergs jyske ordbog. Siednavneudvalgets arkiv, Københavns Universitet.

Janderup I.		2592
Side 1955		bebygg. 2.
Guldagergaard	mdr. gd.	
Stauskøje	- " -	slange på egnen bruges navnet "Stifkøje" om denne gaard alene.
Krodbøl	mdr. gd.	
Hedebo	- " -	
Lønborrgaard	- " -	
Kr. Hebo ftergaard	- " -	
Kviregaard	- " -	
Guldumhøj	- " -	
Overgaard	- " -	
Stirkelyst	- " -	
Bakkegaard	- " -	
Toftgaard	- " -	
Aavemestergaarden	- " -	Her boede engang en avemester, således kaldtes den mand, der i gamle dage brødte orglet i kirken

vanskeligere kildeform har forrang frem for den enklere.

Hvad betyder Guldum Høje?

Såvel kortets navne, den skriftlige overlevering samt de dialektoptegnede udtaleformer taler for, at den korrekte navneform må være Guldum Høje. Men hvad er da den rette tolkning af Guldum Høje? Her som i andre områder af Danmark falder det gammeldanske bebyggelsesnavneled *-hem*, der var produktivt i folkevandringstiden, sam-

men med den gamle flertalsendelse i dativ *-um*, som gik af brug i dansk omkring år 1200.¹² Begge endelser forekommer i det sydvestjyske område, og bebyggelsesnavnene er senest behandlet af Peder Gammeltoft.¹³ Blandt marknavnene betegner *-um*, som påpeget af Kristian Hald¹⁴ oftest dativ flertal: Bjerrum betyder således »stedet ved højdedragene«, Hygum »stedet ved højene«, Toftum »stedet ved (bebyggelses)tofterne« osv. Denne navnegruppe indeholder ikke adjektiver som forled, og derfor kan forled-

det i Guldum Høje ikke være farvebetegnelsen *gul*. I stedet må navnet sigte til, at højområdet har været kendt for sine »guld-fund« helt tilbage i middelalderen.

Den fejlagtige form Gudum Høje har desværre fået ufortjent opmærksomhed. Guidekorpsets oprindelige skrivefejl på atlasbladet berører et »ubetydeligt« naturnavn, og ingen lokale har protesteret over fejlskrivningen. Enten har man lokalt været tilbageholdende over for at gå i rette med lærde folk, eller også har de lokale janderupboere bare grinset i skægget over de dumme københavnere. Målet med denne artikel har været at vise vigtigheden af pålidelige, lokale kilder. Nu, hvor arkæologer og navneforskere skriver lærde afhandlinger om sagen, er der måske endnu engang grund til at trække overbærende på smilebåndet.

Noter

- 1 Haahr Kristiansen 2018, s. 89-90.
- 2 Peter Korsgaard har i bogen Kort som kilde 2006 s. 60–65 givet en kort oversigt over de forskellige kortserier. Skanninger af kortene – dog uden trykkeår – kan med lidt besvær findes på Styrelsen for Dataforsyning og Effektiviserings hjemmeside under de historiske kortserier.
- 3 Guiderne er kort omtalt af Korsgaard 2006, s. 135, men ellers kan der fx henvises til E. O. A. Hedegaards beskrivelse af korpset historie fra 1968.
- 4 se Tang Kristensen 1926, s. 144-145.
- 5 se Sejer Danielsen 2017, s. 129-135.
- 6 aftrykt i Jørgensen 1970, s. 216.
- 7 Christian 5.s matrikel. Markbøger samt eng-, skov- og græsningstaksationer (1681-1683), mikrofilmløbenummer 757, opslag 4 og 39.
- 8 Erich Pontoppidan 1769, s. 701.
- 9 Oluf Nielsen 1866-1867, s. 18.
- 10 Aage Hansen 1971, s. 290.
- 11 Danmarks Stednavne 17, s. 75.
- 12 se fx Christensen & Kousgaard Sørensen 1972, s. 172.

13 Fra Ribe Amt 2001, s. 395-396.

14 Hald 1942, s. 44-50.

Kilder og litteratur

- Christensen, V. & J. Kousgaard Sørensen 1972: *Stednavneforskning 1*. København.
- Christian 5.s Matrikel på webstedet Arkivalier Online (Rigsarkivet): www.sa.dk/ao-soegesider/da/other/index-creator/43/6754/16522553.
- Danmarks Stednavne 17. Stednavne i Ringkøbing Amt 1–3 udg. af G. Albøge. København 1976–1984.
- Gammeltoft, P. 2001: Stednavnene i Vester Horne Herred – En rejse gennem tid, *Fra Ribe Amt 2001*, s. 391–418.
- Hald, K. 1942: *De danske Stednavne paa –um*. Universitets-Jubilæets danske Samfund 333. København.
- Hansen, Aa. 1971: Den lydige udvikling i dansk. 2. Konsonantismen. København.
- Hedegaard, E. O. A. 1968. *Generalstabens guidekorps: Et bidrag til Generalstabens og Underofficerskorpsets historie*. København.
- Haahr Kristiansen, D. 2018: Guldvognen fra Janderup – et bronzealderfund i nyt lys, *Fra Ribe Amt 2018*, s. 81–92.
- Jørgensen, F. (udg.) 1970: *Præsteindberetninger til Ole Worm. 1: Indberetninger fra Ålborg og Ribe Stifter 1625–42*. København.
- Korsgaard, P. 2006: *Kort som kilde. En håndbog om historiske kort og deres anvendelse*. Holbæk.
- Nielsen, O. 1866-67: Historiske Efterretninger om Vester Horne Herred (Ribe Amt), del 2, *Danske Samlinger for historie, Topografi, Personal- og Literaturhistorie* 2, s. 18–70.
- Pontoppidan, E. 1769: Den Danske atlas eller Konge-Riget Danmark etc. Tome 5. København.
- Sejer Danielsen, M. 2017: *Da Lille Peder fik Per Lilles Eng i faddergave. Et studie i stednavneforklarende elementer i den folkloristiske genre sagn*. Utrykt ph.d.-afhandling ved Københavns Universitet.
- Tang Kristensen, E. 1925: *Minder og Oplevelser*. Tredje Bind. Viborg.

Michael Lerche Nielsen, født 1964, Halvtolv 31, 2.th., 1436 København K. Lektor ph.d. i nordisk sprogvidenskab med speciale i navne og runer ved Københavns Universitet. Har tidligere skrevet om runestenen fra Horne Kirke i Fra Ribe Amt 2001.